

75 jaar

Felix Timmermans in het Tsjechisch

Veronika Horáčková

MASARYK
UNIVERSITY
PRESS

#535

OPERA FACULTATIS PHILOSOPHICAE
UNIVERSITATIS MASARYKIANAE

SPISY FILOZOFICKÉ FAKULTY
MASARYKOVY UNIVERZITY

MUNI
ARTS

75 jaar Felix Timmermans in het Tsjechisch

Veronika Horáčková

MASARYK
UNIVERSITY
PRESS

BRNO 2024

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Horáčková, Veronika

75 jaar Felix Timmermans in het Tsjechisch / Veronika Horáčková. – Eerste druk. – Brno : Masaryk University Press, 2024. – 1 online zdroj. – (Opera Facultatis philosophicae Universitatis Masarykianae = Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, ISSN 2787-9291 ; 535)

České a anglické resumé

Obsahuje bibliografii a bibliografické odkazy

ISBN 978-80-280-0682-2 (online ; pdf)

* 821.112.5(493)-051 * 821.112.5(493) * 811.162.3'25 * 655.4/.5 * 82.07 * 82:316.3 * (437.3) * (048.8) * (0.034.2:08)

- Timmermans, Felix, 1885-1947
- vlámsští spisovatelé – 20. století
- vlámská literatura – 20. století
- překlady do češtiny
- vydávání a distribuce knih – Česko
- interpretace a přijetí literárního díla – Česko
- literatura a společnost – Česko
- monografie
- elektronické knihy

821.11.09 - Germánské literatury (o nich) [11]

Recensenten: prof. dr. Wilken Engelbrecht (Univerzita Palackého v Olomouci)
Univ.-Prof. i.R. Mag. Herbert van Uffelen (Universität Wien)

Op het omslag zijn motieven van de volgende afbeeldingen en foto's gebruikt:
Prent van de Pallieter-kalender, januari 1927 [tekening in kleur]. Toegankelijk onder de licentie CC0 1.0 public domain. Geraadpleegd op 15. 10. 2024 via [https://en.wikipedia.org/wiki/File:Zelfportret,_Felix_Timmermans,_tekening,_Letterenhuis_\(Antwerpen\)_-_tg_lh1k_1723.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Zelfportret,_Felix_Timmermans,_tekening,_Letterenhuis_(Antwerpen)_-_tg_lh1k_1723.jpg), licentieverwaarden zijn beschikbaar via <https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/>; Timmermans, F. *Zelfportret* [tekening]. Toegankelijk onder de licentie CC0 1.0 public domain. Geraadpleegd op 15. 10. 2024 via [https://en.wikipedia.org/wiki/File:Zelfportret,_Felix_Timmermans,_tekening,_Letterenhuis_\(Antwerpen\)_-_tg_lh1k_1723.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Zelfportret,_Felix_Timmermans,_tekening,_Letterenhuis_(Antwerpen)_-_tg_lh1k_1723.jpg), licentieverwaarden zijn beschikbaar via <https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/>; *Felix Timmermans* [zwart-witfoto]. Toegankelijk onder de licentie CC BY-SA 3.0 DE. Geraadpleegd op 15. 10. 2024 via https://en.wikipedia.org/wiki/Felix_Timmermans#/media/File:Bundesarchiv_Bild_102-12722,_Felix_Timmermanns.jpg, licentieverwaarden zijn beschikbaar via <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/de/>.

ISBN 978-80-280-0682-2

ISBN 978-80-280-0681-5 (print)

ISSN 1211-3034 (print)

ISSN 2787-9291 (online)

<https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M280-0682-2024>

Dankbetuiging

Op deze plaats wil ik graag een aantal mensen bedanken zonder wie deze publicatie niet tot stand zou zijn gekomen. Allereerst gaat mijn dank uit naar mijn voormalige promotor en het hoofd van ons instituut, doc. Mgr. Aleš Urválek, Ph.D. Daarnaast wil ik graag prof. dr. Yves T'Sjoen bedanken voor zijn suggesties voor het theoretische gedeelte. Ik ben ook veel dank verschuldigd aan Univ.-Prof. i.R. Mag. Herbert van Uffelen en prof. dr. Wilken Engelbrecht voor hun waardevolle beoordelingen. Laatstgenoemde bedank ik ook voor de vele inzichten die van essentieel belang waren voor het praktische gedeelte, voor inhoudelijke en taalkundige opmerkingen en voor het beschikbaar stellen van verschillende materialen. Ik bedank verder mijn collega lic. Sofie Royeaerd, MA voor de talige controle. Ik dank tevens mijn tweede collega Mgr. Marta Kostelecká, Ph.D. voor haar ondersteuning. Veel dank gaat ook uit naar mijn familie en vrienden die altijd een grote steun voor me waren.

Inhoud

1	VOORWOORD	8
2	INLEIDING	9
2.1	Timmermans in Tsjechië	9
2.2	Structuur	13
2.3	Doel van het onderzoek	14
2.4	Receptieonderzoek	15
2.5	Methodologie	17
3	THEORETISCHE UITGANGSPUNTEN	19
3.1	Polysysteemtheorie	19
3.1.1	Literair systeem	21
3.1.2	Centrum en periferie	25
3.1.3	Canonisering	26
3.1.4	Interferentie	27
3.1.5	Afhankelijke en onafhankelijke systemen	29
3.1.6	Literatuur in vertaling	30
3.2	Andere theoretische concepten	31
3.2.1	Veldtheorie	32
3.2.2	Culturele transfer	33
3.2.3	Externe factoren in vertaling	40
3.2.4	Imagologie	45
4	FELIX TIMMERMANS. LEVEN EN WERK	48
5	RECEPTIE VAN NEDERLANDSTALIGE LITERATUUR EN FELIX TIMMERMANS IN TSJECHIË	54
5.1	1920–1938	55
5.1.1	Tsjechisch literair systeem tussen 1920–1938	55
5.1.2	Nederlandstalige literatuur in Tsjechië tussen 1920–1938	57
5.1.3	Timmermans in Tsjechië tussen 1920–1938	60
5.2	1939–1947	68
5.2.1	Tsjechisch literair systeem tussen 1939–1947	68
5.2.2	Nederlandstalige literatuur in Tsjechië tussen 1939–1947	70
5.2.3	Timmermans in Tsjechië tussen 1939–1947	72
5.3	1948–1995	75

5.3.1 Tsjechisch literair systeem tussen 1948–1995	75
5.3.2 Nederlandstalige literatuur in Tsjechië tussen 1948–1995	79
5.3.3 Timmermans in Tsjechië tussen 1948–1995	81
6 ANALYSE: VERKLARING VOOR DE RELATIEF GROTE AANDACHT	
VOOR TIMMERMANS	83
6.1 Rol van instituties en individuele actoren	83
6.1.1 Substelsiem van prestigieuze uitgeverijen en vertalers	83
6.1.2 Substelsiem van populaire lectuur	94
6.2 Rol van journalistieke en multimediale receptie	100
6.2.1 Journalistiek substelsiem	100
6.2.2 Intertekstueel en multimediaal substelsiem	111
6.3 Rol van politieke factoren	115
6.3.1 Substelsiem van het nazisme	115
6.3.2 Substelsiem van het communisme	115
7 CONCLUSIE	118
RESUMÉ	121
SUMMARY	125
BIBLIOGRAFIE	129
TABELLENOVERZICHT	139

1 VOORWOORD

Ooit vroeg ik aan mijn grootmoeder, die jarenlang als bibliothecaris in Ostrava werkte, of de naam Felix Timmermans haar iets zei. Haar antwoord was duidelijk: ‘Oh ja, we hadden een paar werken van hem in de bibliotheek, maar niemand wilde ze lenen. Ze lagen gewoon de hele tijd op het schap.’ Haar reactie is begrijpelijk want ze begon pas in de jaren zestig in de bibliotheek te werken toen de grootste interesse voor Timmermans al voorbij was en de meeste van zijn werken uit de bibliotheken waren verwijderd. In de jaren twintig tot veertig was de situatie heel anders. Timmermans was toen een van de meest vertaalde Nederlandstalige auteurs in Tsjechië.

Hoewel Timmermans destijds relatieve populariteit genoot, is de receptie van zijn werk in de Tsjechische omgeving nooit voldoende in kaart gebracht. Daarom besloot ik om in mijn promotieonderzoek juist op deze problematiek te focussen. Dit onderzoek resulteerde in het proefschrift getiteld *Tussen esthetica en ideologie. 75 jaar Felix Timmermans in het Tsjechisch* dat ik in januari 2022 succesvol heb verdedigd aan de Masaryk Universiteit in Brno. Dit proefschrift vormt de grondslag van deze publicatie. De tekst werd deels aangepast op basis van de opmerkingen van de opponenten van het proefschrift die ook de recensenten van deze publicatie zijn. Sommige hoofdstukken werden licht gewijzigd en enkele werden helemaal weggelaten.

De tekst is in de eerste plaats bedoeld voor degenen die in de Nederlandstalige literatuur en de receptie ervan in het Tsjechisch geïnteresseerd zijn. Het theoretische deel is bruikbaar voor iedereen die belangstelling voor receptietheorie heeft. De publicatie kan echter ook van interesse zijn voor een breder publiek.

2 INLEIDING

2.1 Timmermans in Tsjechië

Felix Timmermans (1886–1947) is een van de Vlaamse auteurs die in de eerste helft van de twintigste eeuw in Tsjechië¹ het meest werden uitgegeven. De reeks Tsjechische vertalingen van zijn werk begint in 1920, toen er een hoofdstuk van *Het kindeken Jezus in Vlaanderen* werd gepubliceerd, en eindigt in 1995 met een uitgave van *De harp van Sint Franciscus*. Er werden in totaal elf van zijn romans en novellen en zes van zijn verhalen naar het Tsjechisch vertaald wat in vergelijking met andere Nederlandse en Vlaamse auteurs van die tijd een tamelijk hoog aantal is.²

Hieronder staat een overzicht van alle Tsjechische vertalingen van Timmermans inclusief alle herdrukken en gedeeltelijke uitgaves (bijvoorbeeld in tijdschriften). In de linkerkolom wordt telkens de originele titel aangegeven met het jaartal waarin deze voor het eerst werd gepubliceerd. In de rechterkolom staat de Tsjechische titel, het jaartal waarin deze in het Tsjechisch is verschenen, de naam van de vertaler en tot slot de naam van de uitgeverij (aangegeven als 'uitg.'), eventueel van het tijdschrift ('ts.') of krant ('kr.').³

1 Onder Tsjechië versta ik het gebied van de huidige Tsjechische Republiek. Slowakije laat ik dus buiten beschouwing.

2 Ter vergelijking: Van Stijn Streuvels werden er maar zeven en van Louis Couperus zes romans naar het Tsjechisch vertaald (informatie gebaseerd op de verzamelcatalogus van de Tsjechische bibliotheken (<https://www.nkp.cz/katalogy-a-db/souborny-katalog-cr/souborny-katalog-cr>) en informatie van W. Engelbrecht.

3 De informatie opgenomen in deze tabel is afkomstig uit de verzamelcatalogus van de Tsjechische bibliotheken: <https://www.nkp.cz/katalogy-a-db/souborny-katalog-cr/souborny-katalog-cr>. Hij werd aangevuld met informatie uit de publicatie *Bibliografie van vertalingen uit het Nederlands in het Tsjee-*

Nederlands origineel	Tsjechische vertaling
Pallieter (1916)	<i>Návštěva ptáků</i> (1922; vert. O.F. Babler; kr. <i>Moravská domovina</i>)
	<i>Návštěva ptáků, Májový večer</i> (1922; vert. O.F. Babler; kr. <i>Selské listy</i>)
	<i>Májový večer</i> (1925; vert. O.F. Babler; ts. <i>Našinec</i>)
	<i>Pallieter</i> (1927; vert. R.J. Vonka; uitg. <i>Družstevní práce</i>)
	<i>Pallieter</i> (1940; vert. R.J. Vonka; uitg. <i>Družstevní práce</i>)
Het kindeken Jezus in Vlaanderen (1917)	<i>Obětování</i> (1920; vert. L. Vrána; ts. <i>Nova et vetera</i>)
	<i>Vánoce ve Flandřích</i> (1930; vert. O. Fischer; kr. <i>Lidové noviny</i>)
	<i>Vánoce ve Flandřích</i> (1931; vert. O. Fischer; uitg. <i>Josef Portman</i>)
	<i>Herodes a vraždění neviňátek</i> (1935; vert. V. Renč; ts. <i>Řád</i>)
	<i>Ježíšek ve Flandřích</i> (1939; vert. R.J. Vonka; uitg. <i>Julius Albert</i>)
De zeer schone uren van Juffrouw Symforosa, begijntjen (1918)	<i>Krásné čtení o panně Symforose</i> (1922; vert. O.F. Babler; ts. <i>Archa</i>)
	<i>Krásné čtení o panně Symforose</i> (1929; vert. O.F. Babler; eigen uitgave)
Anna-Marie (1921)	<i>Delfíni</i> (1934; vert. Q. Palička; uitg. <i>V. Čejka</i>)
	<i>Delfíni</i> (1945; vert. Q. Palička; uitg. <i>Rudolf Schütz</i>)
Kerstnachtgelijkenis (1921), later opgenomen in Driekoningentryptiek (1923)	<i>Vánoční podobenství</i> (1922; vert. O.F. Babler; ts. <i>Světazor</i>)
	<i>Vánoční podobenství</i> (1922; vert. O.F. Babler; kr. <i>Československý deník</i>)
	<i>Vánoční podobenství</i> (1923; vert. O.F. Babler; ts. <i>Našinec</i>)
	<i>Vánoční podobenství</i> (1925; vert. O.F. Babler; ts. <i>Eva</i>)
	<i>Vánoční podobenství</i> (1925; vert. O.F. Babler; ts. <i>Salon</i>)

chisch en Slowaaks vanaf 1890 tot 1993 en met eigen rechercheonderzoek. Op enkele vertalingen heeft W. Engelbrecht me attent gemaakt.

Nederlands origineel	Tsjechische vertaling
De pastoor uit den bloeyenden wijngaerdt (1923)	titel onbekend ⁴ (1933; vert. F. Odvalil; ts. <i>Květy lásky</i>)
	<i>Farář z kvetoucí vinice</i> (1937; vert. A.B.; ts. <i>Na hlubinu</i>)
	<i>Farář na kvetoucí vinici</i> (1938; vert. B. Půža; uitg. Akord)
Over toverboeken (1923)	<i>O čarování a kouzelnických knihách</i> (1935; vert. O.F. Babler; ts. <i>Bibliofil</i>)
De nood van Sinter-Klaas (1924) In: <i>Het keerseken in de lanteern</i>	<i>Lod' Kongo pluje k Cecilce</i> (1935; vertaler onbekend; ts. <i>Eva</i>)
	<i>Svatý Mikuláš v nesnázích</i> (1939; vert. H. Viceník; kr. <i>Lidové noviny</i>)
Het nachtelijk uur (1924) In: <i>Het keerseken in de lanteern</i>	<i>Noční hodina</i> (1932; vert. V. Novotná; ts. <i>Světozor</i>)
Het verksken (1924) In: <i>Het keerseken in de lanteern</i>	<i>Prasátko</i> (1937; vert. V. Hynek; kr. <i>Lidové noviny</i>)
Pieter Brueghel. Zoo heb ik u uit uwe werken geroken (1928)	<i>Petr Breugel. Co jako vůně zavanulo z jeho díla</i> (1934; vert. R.J. Vonka; uitg. <i>Družstevní práce</i>)
	<i>Petr Bruegel. Co jako vůně zavanulo z jeho díla</i> (1940; vert. R.J. Vonka; uitg. <i>Družstevní práce</i>)
	<i>Petr Brueghel. Co jako vůně zavanulo z jeho díla</i> (1971; vert. R.J. Vonka; uitg. <i>Obelisk</i>)
	<i>Petr Breugel. Dvě kapitoly</i> (1935; vert. R.J. Vonka; uitg. <i>Družstevní práce</i>)
De harp van Sint Franciscus (1932)	<i>Prostáček boží</i> (1933; vert. J. Toman; uitg. <i>Rudolf Škeřík/Symposion</i>)
	<i>Prostáček boží</i> (1942; vert. J. Toman; uitg. <i>Rudolf Škeřík/Symposion</i>)
	<i>Prostáček Boží</i> (1994–5; vert. J. Toman; ts. <i>Naše rodina</i>)
De Uil (1933) In: <i>Twee vertellingen voor mijne kinderen</i>	<i>Sova</i> (1934; vert. O.F. Babler; kr. <i>Venkov</i>)
	<i>Sova</i> (1934; vert. O.F. Babler; kr. <i>Pozor</i>)

4 Zie verder.

Nederlands origineel	Tsjechische vertaling
Boerenpsalm (1935)	<i>Selský žalm</i> (1938; vert. R.J. Vonka; uitg. <i>Rudolf Škeřík/Symposion</i>)
	<i>Selský žalm</i> (1940; vert. R.J. Vonka; uitg. <i>Rudolf Škeřík/Symposion</i>)
	<i>Selský žalm</i> (1941; vert. R.J. Vonka; uitg. <i>Rudolf Škeřík/Symposion</i>)
De familie Hernat (1941)	<i>Rodinná kronika</i> (1943; vert. R.J. Vonka; uitg. <i>Rudolf Škeřík/Symposion</i>)
Fragment uit Minneke Poes (1942) In: <i>Minneke Poes en ander proza</i>	<i>Zajíc</i> (1944; vertaler onbekend; kr. <i>Polední list</i>)
Adriaan Brouwer (1948)	<i>Adriaan Brouwer</i> (1970; vert. O. Krijtová; uitg. <i>Obelisk</i>)

Tabel 1: Overzicht van Tsjechische vertalingen van Timmermans

Uit deze tabel komen een paar belangrijke gegevens naar voren.

Ten eerste kan men zien dat er in totaal zeventien werken van Timmermans in het Tsjechisch werden vertaald. Zestien daarvan zijn voor het eerst in de eerste helft van de twintigste eeuw verschenen (concreet tussen 1922 en 1943), dat wil zeggen tijdens het leven van Timmermans, alleen *Adriaan Brouwer* werd pas in 1970 in Tsjechië geïntroduceerd.

Ten tweede kan er worden geconstateerd dat de meerderheid van de romans werd herdrukt wat voor de Nederlandstalige literatuur nogal ongebruikelijk is. Zo zijn er drie volledige uitgaven van *Boerenpsalm*, *De harp van Sint Franciscus* en *Pieter Brueghel* bekend. *Anna-Marie* en *Pallieter* kennen twee volledige edities.

Ten derde komt naar voren dat er van een aantal werken meerdere vertalingen bekend zijn. Dit geldt onder meer voor de roman *Pallieter* die eerst door Otto F. Babler werd vertaald (zij het slechts gedeeltelijk, namelijk in 1922) en later door Rudolf Jordán Vonka (1927). *De pastoor uit den bloeyenden wijngaardt* werd zelfs drie keer vertaald: door František Odvalil (1934), een zekere A.B. (1937) en Bedřich Půža (1938).

Ten vierde kan er worden geconcludeerd dat niet alle Tsjechische Timmermans-vertalingen in boekvorm zijn verschenen. Dit geldt voor verhalen die in kranten en tijdschriften werden gepubliceerd, zoals *De Uil* en *Het verksken*. Er zijn ook vertalingen die eerst (in de regel gedeeltelijk) in een krant of een tijdschrift zijn verschenen en pas daarna in boekvorm, wat vóór de Eerste Wereldoorlog overigens gebruikelijk was. Dit is het geval bij de volgende romans en novellen: *Pallieter*, *Het kindeken Jezus in Vlaanderen*, *De zeer schone uren van Juffrouw Symforosa*,

begijntjen en *De pastoor uit den bloeyenden wijngaardt*. Het tegenovergestelde zien we bij *De harp van Sint Franciscus*: dit werk werd eerst in boekvorm en pas enkele decennia later in een tijdschrift uitgegeven.

Tot slot kan men vaststellen dat Rudolf Jordán Vonka en Otto Franjo Babler voor een groot deel van de vertalingen hebben gezorgd. Terwijl Babler voor een aantal verhalen van Timmermans heeft getekend, heeft Vonka de meerderheid van zijn romans vertaald. Tot de overige vertalers behoorden meestal literatoren en priesters die over het algemeen minder bekend waren.

2.2 Structuur

Deze publicatie is in acht hoofdstukken verdeeld. Na hoofdstuk 1 (het voorwoord) ga ik in dit tweede hoofdstuk op de doelen van mijn onderzoek in en presenteer ik de onderzoeksvragen die ik tracht te beantwoorden. Vervolgens beschrijf ik de karakteristieken die voor een receptieonderzoek typerend zijn. Tot slot houd ik me bezig met de methodologie die aan mijn onderzoek ten grondslag ligt.

In hoofdstuk 3 behandel ik de theoretische uitgangspunten die de basis voor het analytische gedeelte vormen. Eerst beschrijf ik de polysysteemtheorie geformuleerd door Itamar Even-Zohar en de daarmee verbonden termen. Daarna bespreek ik andere theoretische concepten die voor de analyse eveneens van belang zijn.

In hoofdstuk 4 besteed ik aandacht aan het leven en werk van Felix Timmermans opdat de lezers van deze publicatie een algemeen beeld van zijn levensloop en oeuvre krijgen.

Hoofdstuk 5 is verdeeld in drie onderdelen die de historische fasen 1920–1938, 1939–1947 en 1948–1995 weerspiegelen. Bij elke periode beschrijf ik eerst de situatie in het Tsjechische literaire systeem, daarna de Tsjechische receptie van Nederlandstalige literatuur in het algemeen en tot slot de receptie van Timmermans in het bijzonder.

In hoofdstuk 6 komt het analytische gedeelte aan bod waarin ik de onderzoeksvragen beantwoord. Daarbij besteed ik aandacht aan drie aspecten die in de Tsjechische receptie van Timmermans mogelijk een rol spelen. Het gaat ten eerste om de rol van instituties en individuele actoren, ten tweede om het belang van de journalistieke, multimediale en intertekstuele receptie en ten derde om de invloed van het politieke systeem.

In het daaropvolgende hoofdstuk 7 formuleer ik enkele conclusies die uit mijn onderzoek naar voren komen. Aan het einde komen een resumé in het Tsjechisch, een summary in het Engels, een literatuurlijst en een overzicht van tabellen aan bod.

2.3 Doel van het onderzoek

In deze publicatie presenteer ik de resultaten van mijn promotieonderzoek. Concreet stel ik een overkoepelende receptiegeschiedenis van Timmermans in Tsjechië op en verklaar ik de relatief grote Tsjechische aandacht voor zijn werk. Daarbij besteed ik aandacht aan drie aspecten.

Ten eerste breng ik in kaart welke werken van Timmermans in het Tsjechisch werden gepubliceerd. Ik beschrijf dus hun ontstaansgeschiedenis met het oog op de daarbij betrokken instituties en culturele bemiddelaars. In dit verband stel ik me onder andere de volgende vragen: Bij welke uitgeverij, eventueel in welke krant of tijdschrift zijn de werken verschenen? Door wie werden ze vertaald? Werden ze rechtstreeks of via een tussentaal vertaald? Wie heeft voor de illustraties gezorgd? Hoe groot waren de oplagen? Welke (culturele en politieke) instituties waren bij de publicatie betrokken?

Ten tweede ga ik na hoe de toenmalige (en eventueel ook moderne) journalistieke bronnen in Tsjechië Timmermans en zijn oeuvre beschrijven en beoordelen. Daarbij probeer ik een antwoord op de volgende vragen te vinden: Welke waardeoordelen spraken de Tsjechische recensenten over Timmermans' werken uit? Bestaan er adaptaties van zijn werken? Welk beeld van zijn leven en werk ontstond er in de toenmalige media? Kortom, hoe kan zijn (literaire) reputatie in Tsjechië worden beschreven?

Ten derde onderzoek ik de invloed van het politieke systeem op de receptie van Timmermans in Tsjechië. In de loop van de twintigste eeuw heeft het land een turbulente politieke ontwikkeling meegemaakt en is meermaals van regime veranderd. Daarom beantwoord ik de volgende vragen: Hoe heeft het politieke klimaat de receptie van Timmermans in Tsjechië beïnvloed? En werd er in verschillende historische perioden over zijn werk op verschillende manieren gedacht?

Deze studie wil in twee opzichten aansluiten bij actuele tendensen binnen letterkundig en vertaalkundig onderzoek. Ten eerste is ze interdisciplinair, dat betekent dat de twee genoemde wetenschappelijke disciplines met andere verbonden zijn, bijvoorbeeld met geschiedenis en sociologie om er maar een paar te noemen. Ten tweede is ze internationaal gericht, wat inhoudt dat ze de grenzen van het Nederlandse taalgebied overschrijdt. Deze studie werpt namelijk niet alleen een licht op Timmermans binnen de context van de Nederlandse en Vlaamse cultuur, maar ook (en vooral) in de context van de Tsjechische cultuur.

Ik ben er als onderzoeker in de internationale neerlandistiek van overtuigd dat het de voornaamste taak van mij en mijn collega's is om de Nederlandse taal, literatuur en cultuur vanuit het perspectief van onze respectievelijke landen te bekijken. In dit opzicht sluit ik me aan bij Jan Oosterholt die zegt dat het belang van de 'extramurale neerlandistiek' vooral in het receptieonderzoek ligt waarvan het grote aantal publicaties op dit gebied getuigt (Oosterholt 2009: 189; vgl. De Geest 2008: 29).

Over de receptie van Timmermans werd echter nog niet veel geschreven. Als uitzondering kan het boek *Moderne niederländische Literatur im deutschen Sprachraum 1830–1990* (1993) van Herbert van Uffelen worden genoemd waarin onder andere aandacht aan de Duitse receptie van Timmermans wordt besteed. Een ander werk dat soortgelijke kwesties behandelt, is het proefschrift van Theresia Feldmann getiteld *Oostwaarts: De verspreiding en receptie van vertalingen van Nederlandse literatuur in het Duitse taalgebied, 1850–1990* (2021).

In verband met de Tsjechische receptie van Nederlandse en Vlaamse literatuur moet er gewezen worden op het proefschrift van Lucie Smolka Fruhwirtová dat weliswaar op de situatie na de Tweede Wereldoorlog is gericht, maar nu en dan op Timmermans ingaat (zie verder). Verder vermeld ik hier Wilken Engelbrecht die talrijke artikels over de Tsjechische receptie van de Nederlandstalige literatuur heeft gepubliceerd met daaronder een paar die gedeeltelijk Timmermans bespreken. Engelbrecht is ook de auteur van de uitvoerige publicatie *Van Siska van Rosemael tot Max Havelaar. Receptie van Nederlandstalige literatuur in Tsjechische vertaling tussen 1848 en 1948* (2021). Tot slot moet het omvangrijke boek *Dějiny nizozemské a vlámské literatury* (Geschiedenis van de Nederlandse en Vlaamse literatuur) worden genoemd waarin er een hoofdstuk aan de receptie is gewijd (zie verder).

Zoals uit dit overzicht blijkt, werd er nog geen publicatie op de Tsjechische receptie van Timmermans in het bijzonder gericht. Ik hoop dat ik met dit boek deze leemte (tenminste gedeeltelijk) zal dichten.

2.4 Receptieonderzoek

Om te beginnen is het van belang om enkele eigenschappen van het receptieonderzoek toe te lichten. Het is echter niet de bedoeling om een complex overzicht van de receptietheorie te verschaffen.

Ik ga van de definitie van receptie uit die Van Uffelen (2017: 94) biedt, namelijk dat ‘[r]eception is a process, a receiving which is at the same time a creating.’ Dat betekent dat receptie een proces is waarbij de doelliteratuur bepaalde literaire werken en modellen van de bronliteratuur ontvangt die de literatuur zelf beïnvloeden en aanzetten tot het scheppen van nieuwe werken en modellen.

Volgens Van Uffelen (2017: 94) houdt receptieonderzoek het volgende in: ‘Reception research describes the forces which determine no man’s land; the interactions, the osmotic processes in other words, which create the space in which the reception takes place.’ Behalve dat noemt hij vier sferen (of, in de terminologie van Even-Zohar, systemen) waarin het receptieonderzoek zich voltrekt (Van Uffelen 2017: 102):

1. the area in the country of origin in which the cultural object appears

2. the area in the target territory of target medium in which a second cultural object becomes visible
3. the area in the transnational, overlapping territory which is formed by the spheres of influence of area 1 and area 2
4. the area of so-called world literature in which many literatures reflect themselves or are reflected

Het is duidelijk dat er aan de receptie van een literatuur in een ander literair systeem bepaalde karakteristieken worden toegekend. Wikén Bonde (2006: 126–129) noemt er vijf. Ten eerste is de receptie ‘vertraagd’. Tussen het verschijnen van het origineel en van de vertaling ligt namelijk haast altijd een grotere of kleinere tijds kloof.⁵ Verder spelen ‘de actualiteiten en/of behoeften’ van de doelcultuur een rol. Dat betekent dat de receptie bijvoorbeeld door religieuze en politieke factoren wordt beïnvloed. Tegelijkertijd zijn bij het receptieproces bepaalde ‘actoren’ oftewel cultuurbemiddelaars betrokken. Behalve dat bestaat er binnen een literatuur een behoefte aan impulsen uit een breed scala van buitenlandse literaturen. Deze impulsen kunnen bijvoorbeeld nieuwe literaire stromingen of schrijfstijlen omvatten. Tot slot wordt de literatuur in de doelcultuur op een andere manier ontvangen dan in de broncultuur.

Meerdere onderzoekers hebben gesignaleerd dat er bij receptieonderzoek vaak een theoretische en methodologische basis ontbreekt.⁶ Daarom pleitten neerlandici op verschillende congressen voor het overwinnen van dit ‘theoretisch defect’ (Oosterholt 2009: 189). Theo Hermans (2020: 146–147) verwoordt dit als volgt: ‘If translation studies want to create a self-reflexive and self-critical space while avoiding the pitfalls of prescriptivism, they have to operate at the level of theory, analysis and history.’

Als een poging om het gebrek aan theoretische inkadering te verhelpen kan de publicatie *Object: Nederlandse literatuur in het buitenland. Methode: onbekend* (2006) worden gezien. Deze bundel bevat artikelen waarin de receptie van Nederlandse literatuur in andere literaire systemen wordt bestudeerd, en dit telkens op basis van een andere theoretische benadering.⁷ Als een ander voorbeeld kan de publicatie *Dutch and Flemish Literature as World Literature* worden

5 Van Uffelen (2017: 100) is van mening dat het origineel altijd superieur aan de vertaling is wat eraan ligt dat het er in tijdelijke zin als eerst was en de vertaling daarvan in feite is afgeleid. Hij schrijft dan ook dat ‘[t]he original [...] must not lose its “untouchable authority”’.

6 Zie: Andringa 2006: 510; Smolka Fruhwirtová 2011: 6; Oosterholt 2009: 189; Broomans et.al. 2006: 1.

7 Broomans, P.; Linn, S.; Vogel, M.; Voorst S. van; Bay, A. *Object: Nederlandse literatuur in het buitenland. Methode: onbekend*. Barkhuis, Groningen 2006.

genoemd.⁸ Verder kan gewezen worden op het project CODL oftewel ‘The Circulation of Dutch Literature’ met als één van de uitkomsten het boek *Doing Double Dutch. The International Circulation of Literature from the Low Countries*.⁹ Een soortgelijk project is ‘Binnenlandse vogels, buitenlandse nesten’ dat internationale receptie van een aantal Nederlandse en Vlaamse boeken onderzoekt.

2.5 Methodologie

Oosterholt (2009: 190) en Hermans (2020: 102) stippen aan dat als de receptieonderzoekers al een methodologische basis hebben, ze meestal uitgaan van de polysysteemtheorie (verder PST) geformuleerd door Itamar Even-Zohar. De relatieve populariteit¹⁰ van deze theorie voor receptieonderzoek wordt bevestigd door De Geest (2008: 30–32) die stelt dat dit vooral toegeschreven kan worden aan haar eenvoud. Codde (2003: 91) is ervan overtuigd dat hiervan vooral studenten profijt kunnen trekken want deze theorie ‘[...] offers [them] a framework for a wide-ranging and still topical study of a variety of cultural phenomena [...]’. Ondanks dat kan PST niet als omnivalent worden beschouwd. Er wordt met name kritiek geleverd op het feit dat een aantal begrippen te vaag geformuleerd zijn (zie hierna).

Ik maak in mijn onderzoek zelf gedeeltelijk gebruik van PST om twee redenen. Ten eerste biedt deze theorie in tegenstelling tot de meeste andere theoretische concepten een duidelijk houvast dat een onderzoeker in de praktijk kan toepassen. Dat de PST zich goed voor een receptieonderzoek leent, werd inmiddels bewezen door een aantal case studies.

Ten tweede is PST in de Tsjechische neerlandistiek weleens gebruikt, concreet in het promotieonderzoek van Lucie Smolka Fruhwirtová dat de gehele receptie van de Nederlandse literatuur in Tsjechië tussen 1945 en 2010 in kaart brengt.¹¹ Haar proefschrift heeft getoond dat PST voor dit soort onderzoek met enig voorbehoud geschikt is (zie hierna). Ik wil graag in haar voetsporen treden en nagaan of men ook gebruik kan maken van deze theorie bij het bestuderen van de Tsjechische receptie van afzonderlijke Nederlandstalige auteurs.

8 D’haen, T. (ed.). *Dutch and Flemish Literature as World Literature*. Bloomsbury Academic, New York 2019.

9 Brems, E.; Réthelyi, O.; Kalmthout, T. van (ed.). *Doing Double Dutch. The International Circulation of Literature from the Low Countries*. Leuven University Press, Leuven 2017.

10 Codde (2003: 91) suggereert dat de polysysteemtheorie in de laatste jaren toch niet zo populair lijkt te zijn. Volgens hem baseren onderzoekers hun studies steeds meer op de concepten van Pierre Bourdieu, Siegfried Schmidt en Niklas Luhmann.

11 Smolka Fruhwirtová, L. *Recepce nizozemské literatury v českém literárním kontextu let 1945–2010*. Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 2011 [Uitgave van haar proefschrift]. Er moet worden opgemerkt dat Smolka Fruhwirtová niet enkel van PST uitgaat. Ze vult deze theorie met de theoretische concepten van Kim Andringa en Frans Ruiter aan.

2 Inleiding

Omdat de PST in enkele opzichten enigszins onvolledig is, heb ik besloten om de theorie met een paar andere theoretische concepten aan te vullen die onder meer aan de imagologie en de veldtheorie ontleend zijn (zie hierna). Het theoretische kader van deze publicatie kan dan ook als complex worden bestempeld. Het combineren van de theorie van Even-Zohar met andere benaderingen wordt in de praktijk immers vaak toegepast.¹²

¹² Zo verbindt Smolka Fruhwirtová (2011) PST met enkele concepten van Andringa. Van Engen (2006) combineert PST met institutioneel onderzoek.

3 THEORETISCHE UITGANGSPUNTEN

In dit hoofdstuk neem ik de theoretische uitgangspunten door waar mijn onderzoek op gebaseerd is. Het gehele hoofdstuk is opgedeeld in twee grote delen. In het eerste deel getiteld ‘Polysysteemtheorie’ ga ik in op de gelijknamige theorie van Itamar Even-Zohar. Ik begin met een algemene beschrijving van wat onder polysysteemtheorie wordt verstaan, gevolgd door een uiteenzetting van de belangrijkste concepten van deze theorie. Ik definieer meer bepaald de begrippen literair systeem, centrum en periferie, canonisering, interferentie en literatuur in vertaling.

Het tweede deel draagt de titel ‘Andere theoretische concepten’. Ik houd me concreet bezig met de veldtheorie, culturele transfer, culturele bemiddelaars, externe factoren in vertaling en imagologie.

3.1 Polysysteemtheorie

Polysysteemtheorie oftewel PST werd voor het eerst in 1969 door Itamar Even-Zohar geformuleerd en later meermalen bijgewerkt en aangevuld. Als het meest universeel wordt de versie beschouwd die in 1990 onder de titel ‘Polysystem Studies’ in het tijdschrift *Poetics Today* werd gepubliceerd.¹³ Daarom ga ik van deze versie uit.

De polysysteemtheorie is gebaseerd op het Russische formalisme, onder andere op het werk van Boris Eichenbaum en Joeri Tynjanov (Even-Zohar 1990: 1). Verder is deze theorie gerelateerd aan het Tsjechische structuralisme, waartoe onderzoekers als Jan Mukařovský en Felix Vodička behoren (Even-Zohar 1990: 3),

13 Even-Zohar, I. ‘Polysystem Studies’. In: *Poetics Today* (1990), jrg. 11, nr. 1.

en met de sociologische kijk op literatuur die hoofdzakelijk door Pierre Bourdieu wordt gepresenteerd.¹⁴ Vandaag de dag worden er twee centra gesignaleerd waar in aanzienlijke mate onderzoek op basis van PST wordt uitgevoerd, namelijk Israël en de Lage Landen (Lambert 2006: 109).

Even-Zohar verwoordt in *Poetics Today* een aantal principes die voor zijn theorie van belang zijn. Ten eerste beklemtoont hij dat zijn theorie als geheel moet worden toegepast. Het heeft volgens hem geen zin om er slechts een aantal concepten uit te halen zonder met de complexiteit ervan rekening te houden (Even-Zohar 1990: 4). Ten tweede stelt hij dat de keuze van literaire werken die worden onderzocht niet door ‘norms of taste’ mag worden geleid. Het maakt dus in principe niet uit of men een werk van hoge literaire kwaliteit onderzoekt of een werk dat tot de triviale literatuur wordt gerekend (Even-Zohar 1990: 13 en 123).

Verder licht Even-Zohar toe wat PST kan opleveren: ‘[...] it is a major goal, and a workable possibility for the polysystem theory, to deal with the particular conditions under which a certain literature may be interfered with by another literature, as a result of which properties are transferred from one polysystem to another’ (1990: 25). Codde (2003: 123) voegt eraan toe dat de theorie het volgende kan verhelderen: ‘(1) the dynamic interactions between subsystems that clearly overlap and intersect, (2) the penetration into the literary system of foreign repertoires via translated literature, and (3) the movement of repertoires (as well as their producers) within heterogeneous semiotic systems’.

Zoals reeds aangegeven, biedt PST een houvast, maar is de theorie niet universeel, wat Even-Zohar zelf ook toegeeft.¹⁵ Zo wordt er kritiek geleverd op het feit dat enkele cruciale termen niet duidelijk worden gedefinieerd.¹⁶ Behalve dat biedt PST nagenoeg geen toelichting van de invloed van externe factoren zoals politiek en economie op het literaire systeem (De Geest 2008: 32). Andringa wijst er bovendien op dat de case studies die zich op vertaalde literatuur concentreren (zoals die van Even-Zohar zelf) eigenlijk niet volkomen van PST uitgaan (2006: 523). Om deze redenen is het mijns inziens nuttig om PST met andere concepten te verbinden zoals enkele andere onderzoekers dat doen.

Om te beginnen, hoe definieert Even-Zohar het polysysteem eigenlijk? Het is ‘a multiple system, a system of various systems which intersect with each other and partly overlap, using concurrently different options, yet functioning as one struc-

14 Met de overeenkomsten en verschillen tussen PST en de veldtheorie van Bourdieu houdt Codde (2003) zich gedetailleerd bezig (zie verder).

15 ‘My own work has naturally advanced in stages and has, deliberately, not offered a synthetic view.’ (Even-Zohar in: Lambert 2006: 105). Lambert is overigens van mening dat Even-Zohar niet van plan was om een ‘kant-en-klare’ theorie op te stellen (2006: 109).

16 Terwijl Smolka Fruhwirtová (2011: 8) en Andringa (2006: 523–525) het vooral over de onduidelijke afbakening van de term ‘repertoire’ hebben, wijst De Geest (2008: 32) op het feit dat het begrip ‘systeem’ geen eenduidige definitie heeft.

tured whole, whose members are interdependent’ (Even-Zohar 1990: 11).¹⁷ Om dit theoretische concept toe te lichten noemt Hermans (2020: 108) een aantal voorbeelden van polysystemen, zoals ‘intellectual life in Beijing’s Forbidden City during the Ming dynasty’. Hij legt overigens uit dat een polysysteem niet beperkt hoeft te blijven tot nationale literatuur. In werkelijkheid kan PST op verschillende wetenschappelijke terreinen worden toegepast, niet alleen op literatuur (Lambert 2006: 106).

In de volgende onderdelen leg ik een aantal begrippen uit die Even-Zohar in zijn theorie hanteert.

3.1.1 Literair systeem

Een van de belangrijkste termen in PST is ‘het literaire systeem’. Even-Zohar noemt twee manieren om dit begrip te definiëren. Het gaat om ‘[t]he network of relations that is hypothesized to obtain between a number of activities called “literary,” and consequently these activities themselves observed via that network’ (Even-Zohar 1990: 28 en 85). De tweede definitie luidt als volgt: ‘The complex of activities, or any section thereof, for which systemic relations can be hypothesized to support the option of considering them “literary”’ (ibidem).

Het is belangrijk om op te merken dat het literaire systeem nooit op zichzelf staat, maar altijd deel uitmaakt van een breder polysysteem, in dit geval het culturele systeem (Even-Zohar 1990: 22). In dit opzicht correspondeert PST met de veldtheorie waarin het literaire veld in het artistieke veld is ingebed (zie verder).

Om het literaire systeem te verduidelijken, gebruikt Even-Zohar het volgende schema dat door het schema van talige communicatie van Jakobson werd geïnspireerd. De termen tussen haakjes zijn de oorspronkelijke termen van Jakobson (Even-Zohar 1990: 31).

INSTITUTION [context]
 REPERTOIRE [code]
 PRODUCER [addresser] (“writer”) ----- CONSUMER [addressee] (“reader”)
 MARKET [contact/channel]
 PRODUCT [message]

17 De polysysteemtheorie is vergelijkbaar met ‘social systems’ van Luhmann. Volgens hem bestaan er verschillende systemen, zoals economie, religie en wetenschap. Deze systemen werken met elkaar samen, maar zien de andere systemen alleen vanuit hun eigen perspectief (Luhmann in: Hermans 2020: 138-139).

3 Theoretische uitgangspunten

Even-Zohar (1990: 34) licht dit schema nader toe:

[...] a CONSUMER may “consume” a PRODUCT produced by a PRODUCER, but in order for the “product” (such as “text”) to be generated, a common REPERTOIRE must exist, whose usability is determined by some INSTITUTION. A MARKET must exist where such a good can be transmitted.

Met andere woorden, de elementen van het systeem kunnen nooit los van elkaar functioneren en zijn dus onderling afhankelijk. Bovendien is er geen hiërarchie tussen deze elementen wat onder meer betekent dat men de tekst (dat wil zeggen het product) niet als het meest belangrijke onderdeel van het systeem mag beschouwen (Even-Zohar 1990: 33–34).

In de volgende paragrafen zet ik de afzonderlijke elementen van het schema op een rijtje.

Institutie

Onder de term ‘institution’ wordt ‘the aggregate of factors involved with the maintenance of literature as a socio-cultural activity’ verstaan (Even-Zohar 1990: 37). Tot instituties kunnen bijvoorbeeld uitgeverijen, universitaire instellingen en literaire clubs worden gerekend. De sfeer van de instituties is niet homogeen hoewel ze allemaal hetzelfde doel nastreven: om in het centrum van het literaire systeem te belanden. Een ander belangrijk aspect van de instituties is het feit dat ze de aard en de normen van productie en consumptie van literaire werken bepalen (ibidem: 23–38).¹⁸

Repertoire

Een andere cruciale term die Even-Zohar hanteert, is ‘repertoire’. Onder deze term wordt het volgende verstaan: ‘the aggregate of rules and items with which a specific text is produced, and understood’ (Even-Zohar 1990: 40).¹⁹ Het kan

18 Instituties zoals ze in PST worden gepresenteerd, zijn vergelijkbaar met de term ‘patronage’ van André Lefevere. Onder dit begrip worden ‘the powers (persons, institutions) which can further or hinder the reading, writing and rewriting of literature’ verstaan (in: Hermans 2020: 126). Patronage heeft ideologische componenten die de verhouding van de literatuur tot de maatschappij bepalen, economische componenten die een invloed op de financiële situatie van de schrijver hebben, en symbolische componenten waaraan prestige ten grondslag ligt (ibidem).

19 In de herziene versie van zijn studie uit 1997 geeft Even-Zohar een aangepaste definitie van repertoire, namelijk: ‘the aggregate of rules and materials which govern both the making and handling, or production and consumption of any given product’ (in: Codde 2003: 95).

Vážený čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy **75 jaar Felix Timmermans in het Tsjechisch**.
Pokud se Vám ukáзка líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.